

УДК 159.9 (477.53)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-1753-1764](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-1753-1764)

Шевчук Вікторія Валентинівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-7101-7617>

ФІЛОСОФСЬКИЙ НАПРЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ ПОЛТАВЩИНИ У XVIII-ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯХ

Анотація. У статті проаналізовано розвиток психологічних ідей і думок у межах філософського напрямків. Богослови та філософи Полтавщини XVIII–XIX століть у своїх працях торкалися психологічних проблем. Психологія за вказаний час еволюціонувала із теології, філософії, літератури та лінгвістики. У цій статті проаналізовано розвиток психологічних ідей і думок у теологічних і філософських напрямках. Внесок у подальший розвиток психологічних ідей зробили такі відомі полтавці, як П. Величковський, Я. Козельський, С. Кулябко, Г. Сковорода, П. Юркевич. Ці мислителі у своїх працях зосереджувалися на проблемах психології особистості. П. Величковський як представник богословського напрямку в розвитку психологічних ідей на Полтавщині у своєму вченні схилявся до того, що людина, в якій постійно точиться боротьба духовного, і тілесного, повинна приділяти першочергову увагу своєму внутрішньому світу, прагнути до самовдосконалення та духовної свободи, чого можна досягти «розумовою молитвою».

Філософський напрямок, представлений С. Кулябком, Г. Сковородою, Я. Козельський і П. Юркевич робили акцент у вченні про людину на співвідношення фізичного і духовного, природного і соціального, у природовідповідності та «сродності». У рамках цього розробляється теорія «кордоцентризму» як вчення про вирішальну роль серця, яке виступає як руховий захисник і ядро емоційного і духовного життя людини, почуттів і багатогранний центр морального життя. Аналіз теорії науковців свідчить про те, що людину формує спадковість, вплив соціального середовища, виховання та самовиховання.

Ключові слова: теологія, філософія, психологія, особистість, кордоцентризм, природовідповідність.

Shevchuk Viktoriia Valentynivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0001-7101-7617>

PHILOSOPHICAL DIRECTION OF PSYCHOLOGICAL THOUGHT POLTAVA IN THE FIRST HALF OF THE EIGHTEENTH-NINETEENTH CENTURIES

Abstract. Theologians and philosophers of Poltava land during the XVIII–XIX centuries in his writings touched psychological problems. General psychology within the specified time evolved into the bosom of theology, philosophy, literature and linguistics. In this article we will analyze the development of psychological ideas and opinions within the theological and philosophical trends. Contribution into the further development of psychological ideas have such well-known people from Poltava, as Paissy Velichkovsky, J. Kozelskii, S. Kulyabko, G. Skovoroda,

P. Jurkiewicz. These thinkers in their writings focused on the psychology of personality problems. P. Velychkovsky as a representative of theological direction in the development of psychological ideas in Poltava, in his teaching tended to believe that a person in which there is a constant struggle between the spiritual and the secular, must pay primary attention to oneself inner world, to strive for self-improvement and spiritual freedom, which can be achieved by «mental prayer».

The philosophical direction represented by S. Kulyabko, G. Skovoroda, J. Kozelsky and P. Yurkevich did emphasis in the doctrine of man on the relationship between the physical and the spiritual, natural and social, in *pryrodovidpovidnosti* and «*srodnosti*». As part of that flow along with the person developing the theory of

«*kordotsentryzmu*» as the doctrine of the decisive role of the heart, which acts as a motor protector and physical powers of man, the core of her emotional and spiritual life, feelings and multifaceted center of moral life. Analysis of the theory of personal data scientists suggests that a person creates heredity, the influence of social environment, education and self-education.

Keywords: theology, philosophy, psychology, personality, cordocentrism, *pryrodovidpovidnist*.

Постановка проблеми. Зростання ролі та значення психологічної науки, а також підвищення її суспільного авторитету висувають нові вимоги до дослідження історії цієї галузі та визначення перспектив її подальшого розвитку. Необхідність осмислення духовної спадщини обумовлює потребу вивчення історії становлення і розвитку вітчизняної наукової думки. Такі дослідження не лише розкривають погляди маловідомих учених, але й визначають місце української психологічної науки у світовому інтелектуальному контексті, її унікальні та спільні риси. Аналіз історії психології є невід'ємною складовою наукових досліджень, адже через вивчення минулого можна глибше зрозуміти сучасний стан науки та окреслити тенденції її розвитку.

Подальший розвиток української психології неможливий без переосмислення та систематизації історичної спадщини вітчизняної психологічної

думки. Попри велику кількість праць, присвячених історії психології (автори: Р. Абдурахманов, Л. Акімова, С. Богданчиков, Б. Братусь, А. Брушлинський, О. Будилова, І. Данилюк, М. Дессуар, Г. Ждан, В. Зінченко, О. Іванова, Л. Кандибович, Г. Костюк, Т. Ліхі, Б. Ломов, І. Маноха, В. Мартинюк, Т. Марцинковська, О. Матласевич, В. Москаленко, П. Пелех, А. Петровський, І. Пивоварчик, О. Прангішвілі, С. Пухно, В. Рибалка, Ю. Рождественський, В. Роменець, П. Саугстад, А. Смірнов, Б. Теплов, О. Феніна, М. Хант, О. Чебикін, М.-Л. Чєпа, Д. Шульц, С. Шульц, М. Ярошевський та інші), багато аспектів залишаються малодослідженими. Зокрема, питання регіональної історії та її впливу на загальний розвиток психології потребують значно більшої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії розвитку психології в окремих регіонах України присвячені праці Л. Акімової (Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології (на матеріалі Південноукраїнського регіону), І. Данилюка (Історія психології в Україні: Західні регіони (кінець XIX – початок XX століття). Проблеми періодизації та основні напрями), О. Іванової (Історія психології XIX–XX століття (на матеріалі розвитку психології на Слобожанщині), О. Матласевич (Психологічні ідеї гуманізму в світлі концепції Острозьких просвітників XVI–XVII ст.), П. Пелєха (Психологія в Києво-Могилянській академії в XVIII столітті), І. Пивоварчик і О. Чебикіна (Історія становлення психологічних наукових шкіл на Півдні України (XIX–XX ст.), О. Чєканська (Історія становлення психологічної науки на Поділлі), С. Пухно (Університетська психологія в Україні першої половини XIX століття), Ю. Рождественського (Київська школа академічної психології першої половини XIX ст.), М.-Л. Чєпа і В. Шевчук (Історико-культурні передумови становлення Полтавської психологічної школи у XIII–XX століттях). Проте історія становлення і розвитку психологічної науки на Полтавщині залишається недослідженою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічна думка на Полтавщині в XVIII – XX століттях пройшла свою еволюцію через ряд етапів та знайшла своє відображення у появі теологічного, філософського, літературного, мовознавчого та власне наукового напрямів. Вони тісно переплітаються і детермінують один одного, тому їх відокремлення має досить умовний характер. У даній статті ми проаналізуємо лише філософський напрямки психологічної думки.

Філософський напрям представлений вченням П. Величковського, С. Кулябки 1704 – 1761), Г. Сковороди (1722 – 1794), Я. Козельського (1728–1794) та П. Юркевича (1826 – 1874).

Петро Іванович Величковський, чернече ім'я – Платон, схимницьке – Паїсій, народився в Полтаві в родині священика Йоана Величковського. Він продовжив напрям української думки, який у кінці XVI – першій половині XVII століття представляли Іван Вишенський, Йов Княгиницький та Ісаакій Косинський, орієнтований на патристичну традицію. Серед його творів

виділяється трактат «Про умну або внутрішню молитву», а також переклади старослов'янською мовою праць отців церкви, серед яких особливе місце займає «Філокалія» – багатотомне видання, що містить твори християнських письменників III-XV століть.

У своїх працях Величковський приділяв значну увагу духовному та внутрішньому світу людини. Він наголошував на швидкоплинності людського життя, наповненого стражданнями через прив'язаність до тлінних речей. На його думку, людина має замислитися над сенсом свого існування, визнати недосконалість світу й спрямувати свої зусилля на здобуття вічних цінностей, відмовившись від надій на земні блага, фізичну силу чи красу.

Величковський підкреслював важливість твердості віри та довіри до Бога, адже лише це може принести душевний спокій і внутрішню гармонію. Людина, як він вважав, повинна прагнути духовної чистоти й безгрішності, вирвавшись із «пільми гріха». Постійна боротьба між духовним і тілесним, за словами мислителя, є невід'ємною частиною людського існування. Він закликав обирати духовний шлях, який веде до пізнання Бога та з'єднання з Ним.

Для подолання земних спокус Величковський радив практикувати «умну молитву», що, за його переконанням, допомагає досягти духовної досконалості. Він писав:

«Священна умна молитва, за вченням богоносних отців, очищає людину від усіх пристрастей, надихає на дотримання Божих заповідей і захищає від стріл ворожих та оман».

«Умна молитва» — це внутрішній, сердечний зв'язок із Христом. Назва «умна» у церковно-слов'янській мові означає «духовний» або «сердечний». Величковський підкреслював, що завдяки «умній молитві» та Божій благодаті можна досягти духовної досконалості:

«Цим уважним спогляданням священної молитви багато богоносних отців, розпалених серцем любові до Бога та ближнього, стали строгими хранителями Божих заповідей, очистивши свої душі й серця від усіх гріховних пороків, і стали вибраними посудинами Святого Духа».

Духовно недосконала та невідготовлена людина, за переконанням Петра Величковського, не здатна самостійно досягнути практику «умної молитви». Для цього вона повинна навчатися під керівництвом досвідченого й мудрого наставника.

У поглядах мислителя простежується певний контраст. З одного боку, людина постає як слабка істота, обмежена у своєму земному існуванні, недосконала й схильна до гріха та зла. З іншого боку, завдяки наполегливій праці над собою вона може духовно вдосконалюватися, збагачуватися і наближатися до Бога.

Таким чином, за Величковським, лише аскетично-споглядалне життя здатне привести людину до духовної свободи та незалежності. Як нагороду за свої зусилля та страждання вона отримає «вічне» життя.

Семен Петрович Кулябка, відомий у чернецтві як Сильвестр, народився в місті Лубни на Полтавщині. До наших днів збереглися два його рукописні курси латинською мовою: «Деякі настанови про набуття красномовства...» та «П'ять книг про риторичне мистецтво...», побудовані на основі античних і ренесансних риторик. У період з 1735 по 1739 рр. С. Кулябка викладав філософію, поділену на два курси: перший охоплював логіку, фізику й метафізику, а другий – «Філософський курс, повторно викладений...», включав діалектику, логіку, фізику, метафізику та етику. У його курсі фізики представлено розділ психології «Про живе тіло», а в етиці розглядалися психологічні аспекти емоцій, діяльності, волі, особистості та характеру.

З психологічної точки зору важливою є ідея С. Кулябки про те, що сутність людської психіки полягає в цілеспрямованій діяльності, яку можна зрозуміти лише через аналіз фізіологічних, розумових і духовних функцій. Учений зазначав: «Душа – це дія не будь-якого тіла, а лише такого, що має інструменти (органи) для виконання різних функцій душі» [3, с. 115]. Він вважав, що розумна душа не виникає одразу після зачаття, а формується на певному етапі розвитку зародка. У процесі індивідуального розвитку та взаємодії з оточенням людина набуває навичок, завдяки яким її інтелектуальні й духовні потенції перетворюються на здатності. Таким чином, формування особистості потребує цілеспрямованих зусиль.

Семен Кулябка вважав, що основою процесу навчання повинні бути не лише принципи послідовності, наочності тощо, але й диференційований підхід до об'єкта навчально-виховного впливу. Головне місце у навчанні мислитель відводив запам'ятовуванню, аналізу й синтезу засвоєного матеріалу, а також умінню застосовувати отримані знання на практиці. Він трактував пам'ять як потенціал душі та як процес, що розвиває активність і продуктивність розуму.

На думку Кулябки, інтелектуальне пізнання полягає у виявленні зв'язків між предметами. Це пізнання не є безпосереднім, як чуттєве, а здійснюється опосередковано. Ми концентруємо увагу на спільних рисах предметів, абстрагуємо їх, пов'язуємо зі словом і формуємо поняття, які є образами загальних рис предметів. Ці риси існують реально, незалежно від інтелекту, який їх пізнає. Людина пізнає предмет як той, що задовольняє її потреби, апробує його як благо через свої душевні уподобання і, зрештою, бажає його. Таким чином, мислитель підкреслює тісний зв'язок між почуттями та пізнанням.

Щодо взаємодії мотиву й мети у реалізації останньої, Кулябка зазначав: «Хоч мета і існує ідеально в голові людини, але вона є реальною причиною власної реалізації, бо дійсно і фактично спонукає діяча до діяння» [3, с. 116]. Іншими словами, мета активізує виконання і є стимулом до дії. Без сформованої ідеальної мети діяльність людини не була б реалізована. Кулябка наголошував на реальності впливу мети на людину та її дії. Правильно організоване виховання, на його думку, допомагає людині визначити життєві

цілі, формувати їх і реалізовувати шляхом продуманих дій. Мислитель не розділяв ідеальне та матеріальне, вважаючи, що мета як уявлення або поняття інтелекту є образом об'єктивного предмета: неможливо бажати те, що ще не пізнане. Таким чином, інтелект і воля є основними психічними операціями, без яких свідомо цілеспрямована діяльність неможлива.

Різноманітна наукова й педагогічна діяльність дозволяє зарахувати Семена Кулябку до числа провідних представників українського просвітницького руху першої половини XVIII століття.

Григорій Савич Сковорода, виходець з с. Чорнухи на Полтавщині розглядав оточуючу дійсність як три взаємопов'язані світи: макрокосм, мікрокосм і символічний світ (Біблія). Найбільш повно дана концепція викладена у діалозі «Потоп зміїний». Перший світ – це природа, «макркосмос», всезагальний і населений, де живе все народжене. Другий – це суспільство та людина, або «мікрокосмос», третій світ – це світ символів, або Біблія [11]. Кожен із цих світів складається з обох натур – видимої і невидимої. «Видима називається створіння, а невидима – Бог. Ця невидима натура всі створіння пронизує й утримує, скрізь і завжди був, є і буде» [1, с.85]. Уперше теорія «двох натур» була висловлена Г. Сковородою у творі «Вхідні двері до християнського добродія», а пізніше ця думка набула розвитку у творі «Бесіда, названа Двоє». Тут мислитель чітко поділяє весь світ на два світи: на світ зовнішній, матеріальний і світ внутрішній, духовний: «потрібно скрізь бачити двох: світ і світ, тіло і тіло, людина і людина, – двоє в одному і одне у двох, нероздільно» [3, с. 117].

Проблема людини займала центральне місце у поглядах Г. Сковороди. На його думку, вона виступає не просто часткою природи, а являє собою маленький світ – мікрокосмос і є початком усього. Згідно вчення Г. Сковороди, людина має дві частини або природи: «дух і плоть», «серце і тіло», «дві людини в одній», «пан та слуга». «С тіло земляне і є тіло духовне, заповітне, вічне» [11, с.82]. Матеріальне, тілесне буття для мислителя є лише «тінню». Фізичне («тіло») в людині передує психічному («душі») і є умовою її діяльності, причому вони не тотожні. Душа – це світ почуттів, переживань, думок і розуму, а сам процес мислення – безперервний рух душі. Така інтегрована єдність думок і почуттів, на думку мислителя, і утворює серце людини. Стверджуючи залежність у людині між психічним і фізичним, Г. Сковорода виступав проти їх ототожнювання. Останнє передбачає заперечення свідомого, що відрізняє людину від тварини, завдяки чому вона здатна оволодіти власною фізичною природою, керувати своїми емоціями.

Для визначення у людини фізичного й психічного мислитель користується традиційними термінами «тіло» й «душа». Душею він вважає світ почуттів та переживань людини, її розум і думки, образно називаючи думки крилами душі, а процес мислення – безперервним її порухом. Увесь склад думок і почуттів людини Г. Сковорода називає її серцем. Терміни «душа»,

«розум», «серце» у філософа не виключають один одного, оскільки всебічно розкривають психічне життя людини. Але частіше для духовного світу людини мислитель використовує поняття «серце», яке характеризує як «корень и существо», «главу всему». У своїх творах він висловлював також точку зору, згідно з якою головним у людині є думка, тобто розум. При цьому мислитель допускав правомірність ототожнення думки і серця: «... А що є серце, якщо не душа? Що є душа, якщо не бездонна безодня наших думок? Що є думка, якщо не корінь, сім'я і зерно всього нашого тіла, всієї нашої крові, всієї нашої тілесної машини».

Григорій Сковорода вважав, що сферу свідомого і духовного життя людини можна назвати «внутрішнім світом», у якому він виокремлював дві зони: психологічну та кордоцентричну. Першу зону він описував як «поверхневу» сферу духовного, інтелектуального та свідомого життя, що формується під впливом соціальних умов повсякденного існування. Ця площина є царством душі та відповідає явищу суб'єкта, яке Сковорода називав феноменальним «я», емпіричним «я» або просторово-часовим психологічним «я». Духовна площина в цьому сенсі є результатом мислення смертних і розглядається як сфера «протиставлень», де людина здатна сприймати інформацію [1, с. 77].

Другу зону внутрішнього світу Сковорода називав «серцем», яке, на його думку, виходить за межі безпосереднього психосоматичного досвіду. Ця зона пов'язана з глибинним розумінням, що протиставляється поверхневому пізнанню внутрішнього життя. Серце, за його словами, є точкою, центром, середовищем і орієнтиром людської душі. Воно не має фізичного місця, але існує в кожній людині. Тіло символізує людський розум, тоді як у серці виявляється вся сутність людини. Розуму потрібне тіло для конкретних дій, але цей прояв можливий лише за умови гармонії кордоцентричної єдності. Таким чином, людське тіло постає як тілесне вираження розуму. Сковорода розумів серце як сферу підсвідомого: «Думки в серці та серце з ними, як із крилами. Але серце невидиме».

Оскільки невидиме (Бог) присутнє всюди, а мікрокосм (людина) гармонійно взаємодіє з макрокосмом, відображаючи його риси, людина стає центром, де сходяться всі питання життя, діяльності й пізнання. Самопізнання (що є одночасно богопізнанням) мислитель вважав ключем до розкриття таємниць світу і самої людини. Основу пізнання і сенс життя людина, за Сковородою, повинна шукати у своєму серці.

У діалозі «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» Г. Сковорода говорить: «... якщо хочемо виміряти небо, землю й море, то ми повинні змірити себе самих. А якщо нашої, всередині нас, міри не знайдемо, то чим можемо виміряти? А не вимірявши спершу себе, яка користь знати міру в інших створіннях?». Інструментом пізнання є людське серце, у якому повинні з'єднатися розум, віра і воля людини. «Початок вічного відчуття залежить від

того, щоб спершу пізнати самого себе, прозріти заховану у тілі своєму вічність і наче іскру у попелі своєму викопати. Світло премудрості тоді входить у душу, коли людина два ества пізнає: тлінне й вічне». Самопізнання, з погляду Г. Сковороди, не може бути інтелектуальним актом, вона втрачає гносеологічний характер. Самопізнання, самовдосконалення людини – це шлях до щастя, а щасливим може бути лише той, хто пізнав себе самого, розпізнав свою спорідненість, прихильність до певного виду життєдіяльності. Саме тому потрібно розвивати власні здібності. Усвідомлення себе – не самоціль, а лише етап на шляху до самореалізації, необхідна передумова щастя. «Не можна знайти щастя поза собою. Істинне щастя всередині нас є» [3, с. 118]. Жити людині у щасті, за Г. Сковородою, є законом природи. Тому пізнання людського серця та наповнення його людяністю як основою «спорідненості» є, на його думку, єдиним шляхом до загального істинного щастя. Важливою умовою справжнього щастя він вважав дружбу, яка ґрунтується на спільних духовних інтересах і високих моральних якостей людей. Виникнення і зміцнення дружби має місце в цілеспрямованій діяльності.

Із теорії гармонійної взаємодії трьох світів з'являється проблема розвитку гармонійної особистості, яка виступає ідеалом різнобічно розвиненої людини. Гармонійна особистість – це людина, яка перебуває в єдності зі світом, людьми та сама з собою. Структура особистості набуває гармонійності не у зв'язку з розвитком усіх рис, а внаслідок максимального удосконалення тих здібностей людини, які утворюють домінуючу спрямованість її особистості, роблять змістовним життя та діяльність.

Отже, метою життя людини є пізнання, освоєння істини, а на основі цього – здобуття врівноваженості, спокою, душевного примирення. Таким чином, підходи та ідеї Г. Сковороди щодо розуміння людини, її сутності та взаємозв'язку з природою, суспільством свідчать про великий гуманістичний зміст його філософії і не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Відомий просвітитель XVIII століття Яків Козельський, який народився в місті Келеберда Полтавського полку, розглядав людину як одночасно частину природи та суспільства. На його думку, діяльність людини визначається двома чинниками: природними біологічними особливостями та середовищем, у якому вона перебуває впродовж усього життя. Ключову роль у формуванні особистості він відводив саме впливу середовища.

У своїй теорії інтересу Козельський поєднував природну схильність людини до благополуччя, що привело його до висновку про відносний характер моралі та заперечення вічних людських цінностей. Згодом мислитель уточнив свої погляди, виділивши два види моралі: «наближену до прямої» – народну, суспільну, особистісну, та «пряму» або «філософську», яку він вважав універсальною для всього людства. Саме останню Козельський визначав як постійну й строгую основу справедливості, що спрямовує поведінку людей на загальне благо суспільства.

Природа справжньої моралі, за Козельським, є подвійною: вона поєднує в собі особистий інтерес і інтерес усього суспільства, до якого належить людина. Мета життя, на думку мислителя, полягає в гармонійному поєднанні цих інтересів, щоб вони діяли як єдине ціле.

Я. Козельський як сенсуаліст у праці «Роздуми двох індійців Калана та Ібрагіма про людське пізнання» зазначає, що чуттєве пізнання є основою сприймання і мислення: «Чувствие или понятие какой вещи вещи есть представление ея в мысли нашей: например посредством видения отличаем мы камень от дерева; и такое отличие называется понятием». Ніяких вроджених ідей не існує, оскільки людина всі знання отримує за допомогою своїх відчуттів, а наукове пізнання повинне базуватися на досвіді. Я. Козельський впевнений у величезних можливостях людського пізнання, у могутності науки. У природі не існує таких речей, які б не були доступні пізнанню. Таємницю складає лише пізнання сили та дії, користі та школи кожної з таких речей. Крім того, людині не слід займатися доказом чи спростуванням буття Божого, оскільки це їй не посилено [3, с.121]. Саме в останній тезі простежується деїзм мислителя. Сприймання оточуючого нас світу на думку Я. Козельського дуже суб'єктивне, оскільки «Нравы, мнения и понятия других людей почитаем мы не по точности их, а смотря по пользе их, и по тому мы при почтении других людей больше себя, нежели их, почитаем. На деле обстоит так, что часто называя людей умными или глупыми, добродетельными или порочными не потому, что они действительно таковы, а потому, что это соответствует нашим склонностям, страстям и вкусам». Усі риси темпераменту і характеру залежать від освіченості людини, але випробовуються у вчинках. На основі освіти постає загальна воля, тому спочатку треба виправляти волю, а потім – розум.

Памфіл Юркевич народився в с. Липляєво Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині Черкаська область).

Аналізуючи працю «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з вченням слова Божого», слід зазначити, що вона має три частини.

У першій – автор розкриває зміст поняття «серце», яке виступає осердям усього тілесного й органом усього духовного життя людини. П. Юркевич наділяє серце гносеологічною функцією – «серце є основою усіх пізнавальних дій душі», емоційною – «серце є основою різноманітних душевних почуттів, хвилювань та пристрастей», моральною – «серце є зосередженням морального життя людини [3, с.123].

У другій частині П. Юркевич обґрунтовує, що духовна сутність людини є первинною. Він підкреслює, що «...голова виступає як посередницький орган між душею та зовнішніми впливами. Прояви духовної діяльності в голові не вичерпують сутності душі. Основна духовна сутність, яку втілює серце, потребує посередництва голови» [2, с. 45]. Аналізуючи фізіологічні дані, мислитель стверджує, що «мозок є необхідним тілесним органом душі для

формування уявлень і думок на основі явищ зовнішнього світу, а також виступає провідником і носієм душевних проявів». Він додає: «діяльність головного мозку є необхідною умовою для того, щоб душа могла породжувати відчуття і уявлення про світ» [2, с.79].

Якби людина могла лише мислити, зазначає Юркевич, то багатий красою і життям світ поставав би перед нею як абстрактна, хоча й точна, математична величина. Але душа людини не обмежується однобічним мисленням: «Світ, як система явищ, повних життя і краси, відкривається насамперед глибокому серцю, а вже потім — розумному мисленню. Завдання, які вирішує розум, походять не з зовнішніх впливів, а з вимог серця». Серце, за Юркевичем, є єдністю духовного і тілесного, синтезом зовнішнього і внутрішнього, який не піддається аналізу, але доступний для сприйняття, відчуття і визнання. Він зазначає: «У простому уявленні, сформованому мисленням на основі зовнішніх вражень, слід розрізняти два аспекти: знання про зовнішні предмети та душевний стан, який виникає внаслідок цих уявлень і знань».

У третій частині Юркевич розглядає практичне значення серця для визначення сутності людини. Звертаючись до розбіжності між глибинною особистістю душі та поверхневим «я», яке проявляється в різних формах, він аналізує феномен «двоєдушності». Глибинна особистість, прихована в серці, є справжнім «я» людини, яке проявляється у внутрішньому досвіді. «У людській душі є щось первинне і просте, є таємна серцю людина — глибина серця, рухи якої не можна звести до загальних умов і законів душевного життя. Ця сторона людського духу не піддається науковим методам, які можуть досліджувати лише вторинні та похідні прояви душевного життя». П. Юркевич розглядає особистість із її внутрішньої сторони.

«Людина не є екземпляром роду, в якому все повторюється. Це одна особа, або як говорять, індивідом. У серці людини є джерело для особливостей, які не підкорюються загальним законам». Мислитель сподівається на гармонійне співвідношення між знанням та вірою. У цьому процесі допоможе психологія, якій він присвятив працю «З науки про людський дух». П. Юркевич вважав психологію моральною наукою, «... що бере свій матеріал із внутрішнього досвіду. Вона не може вирішити своїх завдань без допомоги фізіології і механічної фізики, тому що умови для визначення змін душевних явищ знаходяться у змінах тіла: в цьому відношенні вона користується результатом фізіології, порівнює фізіологічні і душевні явища і визначає їх взаємозалежність» [3, с.124].

Поряд із вченням про особистість П. Юркевич особливу увагу приділяв таким психічним процесам людини як мислення та уява. Думки з цього приводу, які не втрачають своєї актуальності і зараз, представлені в його Філософському щоденнику. П. Юркевич зазначав, що «мислення та слово мають бути нерозривними. Людина думає, тому що вона внутрішньо

розмовляє. Все в нашій душі має форму, образ; те, що існує, саме тому супроводжується певним виразом. Де немає виразу, там немає також і нічого реального» [2, с.96]. «Мислення має здатність до ущільнення. Мислення не є абсолютною здатністю, таким, що могло б розвинутися з себе самого, із свого самотійно складеного змісту; далі, що воно є здатністю, яка характеризується відношенням, а не спогляданням, завдяки якому було б у стані споглядати свій об'єкт безпосередньо, просто, без дедукції. Визнання мислення відбувається за ініціативою досвіду, тобто у певній взаємодії з даним». Стосовно уяви П. Юркевич зазначає: «Річ уявляється внутрішньо, так, начебто вона була присутньою в нашому спогляданні. Її образ міститься в глибині душі, образ, який завдяки фантазії так ясно й безпосередньо постає перед нашою свідомістю, якби перед нашими очима була сама річ. Уявляти означає відчувати, внутрішньо бачити. В уявленні зовнішня подія віддзеркалюється чисто й безпосередньо, в усій своїй природності, з усіма випадковими, головними й другорядними рисами. Лише мислення долає цю природність, безпосередність та випадковість, оскільки воно питає про причину усвідомленого в уявленні явища, оскільки воно завдяки цьому за межами явища знову проникає в його основу. Мислення не є образом, радше значенням внутрішнього образу на момент його діяльності, його руху. Мислення відтворює образ згідно з якоюсь основоположною ідеєю. Фантазія як продукт уяви може бути репродуктивна та продуктивна: «репродуктивна повторює те, що ми бачили, а продуктивна модифікує це ж саме; а обидві вони діють або згідно з правилом мислення, або за іншими мотивами як бажання, пристрасть». Згадує П. Юркевич і про процеси уяви: «ми з простих уявлень, тобто з наочних, утворюємо складні: 1) за допомогою поєднання багатьох простих; 2) за допомогою зіставлення однієї речі з іншою; 3) за допомогою абстракції». Отже, всі ці уявлення є продуктами поєднувального, порівнювального, абстрагуючого мислення.

П. Юркевич був представником «ідеал-реалізму», в теорії пізнання підкреслював значення емоційних елементів. Його філософію визначають конкретним ідеалізмом, або «філософією серця».

Висновки. Дослідження еволюції психологічної думки в Полтавському регіоні у XVIII- XX століттях дозволило виокремити теологічний (П. Величковський) та філософський (С. Кулябка, Г. Сковорода, Я. Козельський, П. Юркевич) напрямки, які не вичерпують усіх аспектів даної проблеми. Відкритим залишається питання щодо розвитку психологічної думки на Полтавщині в межах літературного (І. Котляревський, М. Гоголь, Панас Мирний), мовознавчого (М. Максимович, О. Потебня) та власне наукового напрямку (В. Вернадський, О. Лазурський, О. Щербина, Г. Ващенко, А. Макаренко, Д. Ельконін, Д. Арановська-Дубовіс, В. Сухомлинський, Т. Гавакова, Л. Проколієнко, Ю. Гільбух, В. Моляко, В. Моргун, К. Седих тощо).

Література

1. Сковорода Григорій Савич. Вибрані твори. Х. : Прапор, 2007. 384с.
2. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. К. : Ред. журн. „Український світ”, 2000. 756 с.
3. Шевчук В.В., Чепя М.-Л. А. Історико-культурні передумови становлення Полтавської психологічної школи у XIII–XX століттях : монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 256 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10364/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE> (дата звернення: 24.11.2024).

References

1. Skovoroda Hryhoriy Savych (2007). Vybrani tvory [Selected works]. Kharkiv : Prapor [in Ukrainian].
2. Yurkevich P. (200). Istoriia filosofii prava. Filosofiia prava. Filosofskiy shchodennyk [History of the Philosophy of Law. Philosophy of Law. Philosophical Diary]. Kyiv: Ed. Journal "Ukrainian World" [in Ukrainian].
3. Shevchuk V.V., Chepa M.-L. A. Istoryko-kulturni peredumovy stanovlennia Poltavskoi psykholohichnoi shkoly u XIII–XX stolittiakh. [Historical and Cultural Prerequisites for the Formation of the Poltava Psychological School in the 13th–20th Centuries]: Kyiv: "Slovo", URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10364/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE> (access date: 11/24/2024).